

ԴԻՐՈՇԱԿ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

ՊԻՏԻ ՈՉՆՉԱՆԱՅ

Թշնամին իր ծրագիրը գործադրեց՝ նա կոտորեց:
կոտորեց և այն էլ անամօթ ու տմարդի միջոցով:

Սուլթանի կազմակերպած կառավարութիւնը դուրս եկաւ հայ ժողովրդի դիմաց ամենաստոր և ամենալիրր կերպով. նա յանդգնութիւն չունեցաւ ճակատ առ ճակատ կուեելու և դիմեց խորամանկ միջոցների—նախ զանազան պատրուկներով ու պատճառաբանութիւններով խաբեց ու ժողովրդից խլեց զէնքերը և ապա ապահովեցներով, միամտացներով, յարձակեց յանկարծակի անպատրաստ ու անզէն ժողովրդի վրայ և կոտորեց թէ զօրքի և թէ իր զինած ամբոխի միջոցով: Եւ ի՞նչ կարելի է անել այսպիսի մի անպատկառ, ստորաբարձ թշնամու հետ, այն թշնամու, որ միայն ընդունակ է գարանից յարձակել, թիկունքից խփել: Մի՛ արհամարանք, զզւանքով մի թո՛ւք նրա ճակատին... ո՛չ, նա՛ այդ ստորը դրան անգամ արժան չէ: Բայց այդ թշառականի գոյութիւնը մի չարիք է, դրա գոյութեան հետ անխզելի կերպով կապած են Տաճկահայաստանում տեղի ունեցող բոլոր այն տանջանքներն ու չարչարանքները, այն անպատուութիւններն ու անպատկառութիւնները, որոնք մատչելի են հարեմի ու ներքինիների լակոտների հրեակայութեան: Եւ իբր այդպիսին, նրան պիտի ոչնչացնել, և նա կը ոչնչանայ:

Այժմ նա՛ մեր թշնամին հոգեւոր գրութեան մէջ միայն յուսահատական ցնցումներ ու խոպոտ ձայներ է հանում. այդ մեռնող թշառականի կեանքի բոլորները համբուած են, որքան էլ դիպլոմատ-բժիշկները գործ դնեն միջոցներ՝ նրան ապրեցնելու կամ կեանքը աւելի երկարեցնելու, քան նա ապրելու կենսական ոյժ ունի:

Պատմութիւնը իւր վերջնական խօսքը ասել է—սուլթանի կառավարութիւնը պիտի ոչնչանայ. այս դիպուածում վարդկային ոյժը թոյլ է, նա այլ ևս ոչինչ ա-

նել չի կարող և սե յիշատակ ունեցող թշառական հիւանդը պիտի մեռնի:

Մեր ասածը ապացուցանելու համար մենք ոչ մի դժարութեան չենք հանդիպում, փաստերը թարմ ու կենդանի են, ամենաբուժ յիշողութիւն ունեցողն անգամ կարող է յիշել ու հասկանալ. մեզ միայն կը մնայ մատնացոյց լինել թէ պատմութեան վրայ և թէ մեր օրերում ու ներկայ բոլորում տեղի ունեցող փաստերի վրայ: Ու պիտի ասենք, որ ինքը՝ սուլթանի կառավարութիւնը ոչ պակաս ուժեղ կերպով նպաստում է իւր կացութիւնը ծանրացնելու, իւր մահը արագացնելու: Ամեն օր, ամեն քայլում նա գործում է քաղաքական սխալներ. նա վստահ իւր հարեմական խորամանկութեան, անպատկառութեան ու անպատկասիրութեան վրայ, վստահ եւրոպական պետութիւնների անհաշտութեան վրայ, շարունակում է լինել ու տմարդի կոտորածը մի կողմից, իսկ միւս կողմից խրախուսած մէկից, ընդդիմադրում է պետութիւնների պահանջին: Շնորհիւ այդ հանգամանքի, սուլթանական կառավարութեան քաղաքական յարաբերութիւնները ոչ միայն չեն փոխել, այլ նրանք աւելի բարդւում, աւելի լարւում են:

Սուլթանական կառավարութեան ծնունդը եղել է բիրդ ոյժը, բիրդ ոյժով, կոտորած անելով նոյնպէս նա տիրեց շատ երկիրներ, բազմաթիւ ժողովուրդներ և իբրև տղուկ ծծեց նրանց արիւնը, կեղեքեց, ոտի տակ տըլաւ նրանց մարդկային պատիւը, կեղտոտեց, անպատկեց ինչ որ մաքուր, անարատ էր նրանց համար. բիրդ ոյժով նա ընկաւ, բիրդ ոյժով էլ կը մեռնի, որովհետեւ երկար տարիներ է, որ նա ապրում է մարդկային դիակների վրայ բարձրացած, որովհետեւ բռնակալութիւնը յաւիտենական չէ. նրան վիճակւած է ոչնչանալ, նրա, մարդկային կեանքի այդ հրէշի մահը անխուսափելի է:

Շատ բռնակալ պետութիւններ աւելի հանճարեղ, աւելի ուժեղ՝ քան ներկայիսն են, ոչնչացել, անհետացել են և այսօր նրանց դիակների վրայ բարձրացել է ժո-

չողովուրդը: այդպէս էլ կը լինի ներկայ բռնակալ պետութիւնների հետ: Որքան էլ որ ժողովուրդը թոյլ լինի, որքան էլ որ նրան կոտորեն, բայց և այնպէս յաղթողը ժողովուրդն է լինելու, որովհետև բռնակալներին կեանք առողջ ինքը ժողովուրդն է. և երբ վերջինն հրաժարուում է այլ ևս նրան ծառայել, երբ ժողովուրդի մէջ զարգանում է գիտակցական կեանքը, նոյն ժամանակ մեռնում է բռնակալը:

Ինչպէս որ բռնակալների գոյութիւնը մի չարիք է, նոյպէս մի չարիք է և նրանց մահը, բայց ժամանակաւոր: Բռնակալը հեշտութեամբ չի մեռնում, նա սիրում է իւր շունչը փշել աւերակների ու գիւղերի վրայ ընկած, նա սիրում է խեղդուել արեան մէջ:

Ահա այդ բռնակալներից մէկը, սուլթանի կառավարութիւնը կատարում է Տաճկահայաստանի սարսափները: Գրանք, այդ սարսափները ու նախախնայքը պարզապէս նրա մահուան ապացոյցներն են և նա կը մեռնի: Այդպէս են մեռել բոլոր բռնակալութիւնները. այդ է պատմութեան օրէնքը, այդ է մարդկութեան պահանջը...

Պատմութիւնը լինելով տանջող, չարչարանք կրող ժողովուրդի կողմը, ժողովուրդը այլ ևս անյաղթելի է. այստեղ միայն ժամանակի խնդիր կարող է լինել, աւելի ոչինչ. վերջնական յաղթութիւնը, կեանքը պատկանում է ժողովուրդին և ոչ բռնակալութեան:

Հայ ժողովուրդը ու հայ յեղափոխականները խրախուսած սրանով ու յենւած իրենց բարոյական ոյժի վրայ, մի բոյէ անգամ չեն ընկճւիլ այն սարսափների, այն նախախնայքի առաջ, որ այսօր տեղի են ունենում թշուառ Տաճկահայաստանում, այլ լցւած վրէժի սրտական ոգով, կը շարունակեն կռիւր՝ թշնամուն պատժելու ու ձեռք բերելու իրենց ըզձացածը:

Եւ ահա ներքին նահանգներում սկսում են հայդուկային գործողութիւնները: առաջին անգամից սարսափահար եղած ժողովուրդը գիտակցութեան է գալիս և իւր յեղափոխական զաւակների աջակցութեամբ շարունակում է ընդդիմադրութիւնը: Կիլիկիան իւր ներկայացուցչի՝ Ջէյթունի միջոցով ապստամբում է, յաջողութեամբ դիմադրում թշնամուն, յաղթութիւններ է տանում և մինչև իսկ նրան մարդավարութեան դասեր է տալիս: Այսպէս էլ կը շարունակուի, մինչև որ թշնամին զինաթափ կը լինի, մինչև նա տեղի կը տայ. հակառակ դիպածում մի բոյէ անգամ չի դադարելու ներկայ կռիւր, որքան էլ նա թանգ նստի ժողովուրդին:

Բռնակալութիւնը պիտի ոչնչանայ:

Ձ Ե Յ Թ Ո Ւ Ն Ի Ա Պ Ս Տ Ա Մ Բ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը

Ե Խ Ր Ո Պ Ա Կ Ա Ն Թ Ե Ր Թ Ե Ր Ի Ց
(Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Թ Ն Ե Ր Կ. Պ Ո Լ Ս Ի Ց)

Հայերը յարձակել են Ինդերնէի գաւառակի վրայ և արեւ ու աւերել են շրջակայ գիւղերը: Ձօրք է ուղարկւած՝ ապստամբութիւնը ճնշելու:

***

Ջէյթունն ուղարկած զօրքը՝ գտնելով Համիդիէ կոչւած կամուրջը քանդած, յետ է նահանջել: Ապստամբները արդէն տիրել են Իսմայիլ, Թխուքիւր, Հիսար և Գէնժէն գիւղերին: նոքա նոյնպէս տիրել են Գաբանի հինգ գիւղերին և արշաւում են գէպի Ադանա:

***

Ջէյթունցիները տիրելով Ջէյթունի ամրոցին, գրաւելով զօրքի զէնքերը, ռազմավթերը և 3 հաս կրուպի թնդանօթ, թշնամուն մարդասիրութեան դաս են տուլ՝ կալանաւորների հետ վարելով մարդասիրաբար և, մինչև իսկ, ուսումնարանները գնելով նրանց սպանների տրամադրութեան տակ՝ միջոց տալով աւելի հանգիստ ապրելու:

Գ Ա Շ Ն Ա Կ Ց Ո Ւ Թ Ե Ա Ն
Հ Ա Յ Գ Ո Ւ Կ Ա Յ Ի Ն Խ Մ Բ Ի Կ Ռ Ի Ի Ը
Վ Ա Ս Պ Ո Ւ Բ Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Մ

Հայդուկային խումբը 60 հոգուց բաղկացած հազիւ սահմանագլուխը անցած՝ Սարա աււած գայմագամութեան մօտերը, կը պատահի Համիդիէ զինւորների մի խմբին և կսկսւի սաստիկ կռիւ: Ըստ նշանաւոր քրդեր են սպանւել, իսկ հայդուկներից ընկել են երկու հոգի: Հայդուկները յաղթող հանդիսանալով՝ թշնամուն լաւ ջարդ տալուց յետոյ, շարունակում են ճանապարհը և հասնելով Աշարէի և Բօղազքեասանի մօտերը, յանկարծ սրանց առաջն է դուրս գալիս Ջնդի անունով քիւրդ հազարապետը իւր զօրքով և շրջակայ քիւրդերով. ընդհարման մասին նա լուր է առած լինում և շտապում է հայդուկների առաջը բռնել՝ կամ կոտորելու, կամ գերի առնելու: Եւ ահա նորից սկսում է կռիւր. քիւրդերի կողմից ընկածների թիւը

շատ է, որոնց մէջ կան մի քանի հարիւրապետներ և տասնապետներ և ինքը՝ հազարապետ Ջնգին:

Մանրամասն տեղեկութիւն անձնագոհ հայրուկների վիճակի մասին պակսում է: Թէև ամեն կողմից ճշնշուտներ են գործ դնուում, բայց յուսով ենք, շուտով տեղեկութիւններ ստանալու ու հաղորդելու:

Ն Ա Մ Ա Կ Կ Ա Ր Ի Ն Ի Յ

Կոտորածի նկարագրութիւնը ձեզ հասած կը լինի արդէն *): Ես ալ կուզեմ գրել այդ մասին, միայն ի՞նչ գրել, ի՞նչպէս սկսել, չեմ գիտեր, մնացած եմ շարած: Վերջին ժամանակներու տպաւորութիւններն այն աստիճան սաստիկ էին, որ մեր բոլորիս զգացումները բթացած են. ամենայն սառնասրտութեամբ կը լսենք ամենասարսափելի լուրեր, որոնք ուրիշ ժամանակ կրնային մեզ խելագարութեան հասցնել: Կը լսենք, օրինակ, որ Բարերդի մէջ համարեա թէ էրկ մարդ չէ մնացած, որ կանանց բռնաբարիք են, աշակերտներ ու ուսուցիչներ խողխողել, վարդապետին յօշոտել են, բայց այս բոլորն այժմ մեզ վրայ նոյն տպաւորութիւնները կը գործէ, ինչ տպաւորութիւն կը գործէր սովորական ժամանակ Բարերդու մէջ հայու մը ծեծելու լուրը: Այս բոլորիս կը գտնուինք սենեակի մը մէջ, ուր վիրաւոր մը պառկած կը տանջուի վէրքէն, իսկ մենք ամենայն անհոգութեամբ կը խօսինք, մինչև իսկ կը խըմենք: Մեր մի ընկերը դառնապէս կուլայ, որ ինքը դեռ ողջ է, գնդակահար չէ եղած: Յիմար գրութիւն չէ, անասնական, անզգայական կեանք չէ մի՞թէ: Բայց թողնենք այս բոլորը, պատմեմ աւելի լաւ է գլխուս եկած դէպքի մասին:

Հոկտեմբերի 18-ն էր, չորեքշաբթի օր, կես օրէն քիչ ետքը գործի մը համար պատահմամբ ընկայ թաղական դպրոցներէն մէկը: Ատկէ ետքը ճաշելու պիտի երթայի: Իմ անկանոն կեանքը փրկեց զիս այս անգամ հաստատ մահէն: Եթէ հակառակը վարէի, այսինքն ճաշէի ու յետոյ դուրս ելնէի, այն ատեն գործըս լմնցած էր, որովհետև ճիշտ այդ պահուն սկսած էր կոտորածը, բայց մենք չգիտէինք: Փողոց դուրս ելայ թէ չէ, ամեն կողմէ դիտողութիւններ ըրին, թէ կոտորած ըլլալու է, սակայն ես վստահաբար ամենուն հաւատացնելով, որ բան մը չկայ, ծամբաս շարունակեցի: Պատահեցայ ի միջի այլոց և Տէր-Փարեգին քահանային: Նա ինձ ըսաւ, թէ դադարկ լուրեր են, սակայն զգոյշ մնալու է միշտ: Խեղճն ի՞նչ գիտէր իր գլխուն գալիքը...

Մտայ դպրոց: Քառորդ ժամ չանցած սկսեց դըպրոցին մէջ խառնաշփոթութիւն: Ուսուցչարանէն դուրս թռանք, տեսանք դրան քով կին մը, որ մազերը կը

Կակուենք տպիկ յաջորդ համարից:

փետեր և կը պոռար՝ «կոտորեցին, կոտորեցին»: Նոյն պահուն արիւնաթաթախ երիտասարդ մը, որ հազիւ ազատելով մահէն, ապաստարան էր գտած դպրոցին մէջ: Կասկած չկար, որ կոտորածը սկսած է... Գոներն ամուր գոցեցինք, աշակերտներու բաժինը դատարկեցինք, միացրինք աշակերտուհեաց հետ. ատրճանակները պատրաստեցինք: Բացի ինձմէ՝ կային հոն 2 ուսուցիչ, 2 վարժուհի, 3 դպրոցի ծառայողներ և մի քանի այլ անձինք: Բայց ի՞նչ ընէինք, ինչպէ՞ս լուցնէինք 500-ի չափ մանուկներու բարձրացրած աղմուկը, լաց ու կոծը, որոնց մէջ քանի մը հոգի միայն կային 10-12 տարեկանէն վեր: Բայց մենք դեռ բան մը չէնք տեսած, ձայն մը չենք լսած: Աշակերտներուն դասաւորելէն, քիչ մը լաց ու կոծը հանգստացնելէն ետքը բարձրացանք վերի մասը՝ շրջակայքը դիտելու: Հարեան փողոցներով անընդհատ կը վազէին լազեր, չէրքէսներ, թարաքամաներ, տեղական տաճիկներ, բեռնաւորուած թալանած ապրանքով: Կը նշանակէր յարձակում էր եղած շուկաներու վրայ: Գա մեզ քիչ մը մխիթարեց, տեղիք տալով կարծելու, որ ամբոխը գլխաւորապէս թալանով է զբաղւած: Յետոյ միայն յայտնեցաւ սոսկալի իրողութիւնը... Մերայնոց մէկու սիրտը չհամբերեց՝ տեսնելով ապարանք կրող լազ մը, ատրճանակը քաշեց, որ զարնէ: Մենք թոյլ չուէինք, նախ որ փամփուշտ շատ չունէինք, և երկրորդ՝ որ մենք միայնակ չէինք. մեզ հետ էին 500-ի չափ տնպաշտպան արարածներ: Ատրճանակ քաշելը լաւ հետեւանք ունեցաւ: Լազը փախչելով, ամենուն հաւատացրեր էր, որ դպրոցը մեծ քանակութեամբ զինուալ մարդիկ ունի մէջը: Ադէլ ետքը այլ ևս ոչ որ չհամարձակեցաւ այդ դպրոցի փողոցէն անցնել: Տաճիկ հարեանն ալ շատ բարեսիրտ եղաւ...

Շուտով լսեցինք հրացանի որոտներ: Ամեն անգամ, երբ կը լսէինք այդ որոտները, մենք կուրախանայինք, ենթադրելով միամտաբար, որ զինուորները թոյլ չեն տար խուժանին յարձակում ընելու հայ թաղերուն վրայ: Մենք ի՞նչ գիտնայինք այն ատեն, որ այդ հրացանները հայեր կը կոտորեն, որ զինուորներուն յատուկ հրահանգ է տրւած կոտորել հայերուն, ինչպէ՞ս գիտնայինք, որ խուժանը շատ քիչ դեր է խաղացել կոտորածի ատեն, որ զօրքը, կանոնաւոր զօրքն է սկսեր կոտորածը և խուժանի համար ճանապարհ հարթել...

Հրացանների որոտները մերթ կը մօտենային մեզ, մերթ կը հեռանային: Ամեն անգամ, երբ կը մօտենային, մանուկները սարսափահար կը բարձրացնէին իրենց աղաղակը: Շատ դժուար է մանուկներու հետ միասին այդպիսի բոլորներ անցնել. ի՞նչ միջոցներ միայն ձեռք չառինք այդ անմեղ արարածներուն հանգստութիւնը պահպանելու և վախը փարատելու համար:

Ժամը 3-ն էր, կոտորածի ամենասարսափելի ժամանակը—ինչպէս յետոյ իմացանք—երբ յանկարծ շատ մօտէն քանի մը հրացաններ որոտացին դէպի դպրոցը: «Ամբոխը յարձակում գործեց», մտածեցինք մենք և թռանք դէպի ձայների կողմը: Երեսույքը նորէն բարձրացրին իրենց ձիջը: Սակայն... անսպասելի կերպով կիմանանք, որ զինուորներն են (պատի ետեւ թագնւած)

Տրացան արձակողները: Ապշած մնացինք և առաջին անգամ կասկածեցանք զինւորներու դերը: Վերջն իմացանք, որ զինւորներու նպատակն է եղած իմանալ մեր ուժի աստիճանը. եթէ թոյլ գտնէին, ի հարկէ, հիմնայատակ կրնէին դպրոցը: Բայց մենք այս անգամ ալ չխաբւեցանք, լուռ մնացինք, քիթներս դուրս չհանեցինք և մի անգամ ևս խաբեցինք մեր թշնամուն: Ապուշները մինչև վերջը համոզւած մնացին, որ դպրոցը շատ լաւ զնեալ է և պատի տակէն մէկ մէկ, գաղտագողի կը դիտէին դպրոցը՝ չհամարձակելով դուրս գալ:

Մուժն ընկաւ: Հրացաններու ձայները դեռ կը լսուէին, սակայն ոչ յաճախ: Երեսուքը կուլան ու տուն կուզեն երթալ: Հանգստացնելու ոչ մի հնար չկայ: Քիչ մը հաց բաժնեցինք, իւրաքանչեւրին մէկ փոքրիկ պատառ: Հաց տալէն ու ջուր խմացնելէն ետքը, մանուկներուն պառկեցրինք քնանալու: Անոնք թափուեցան իրարու վըրայ չոր յատակին և քնեցան, կարծես գառներ էին իրարու քով թափած: Միւս մասը, գլխաւորապէս մեծերը մերժեցին քնել, ուզեցան արթուն մնալ մինչև առաւօտ: Դեռ քանի մը փոքրիկներ 6-7 տարեկան կուլան, կուզեն իրենց մայրերու քով երթալ: Հետաքրքիր էր մի փոքրիկ մանուկ: Երբ մենք հանգըտացնելու համար կառարկէինք, թէ հոս աւելի լաւ է, իրենց տունը, մայրիկը աւելի անապահով են, խեղճ մանուկը սկսեց աւելի բարձրաձայն պոռալ, ասելով՝ թէ հենց ատոր համար ինքը կուլայ, որ մայրիկը անապահով է...

Սկսանք մեղմ, հազիւ լսելի ձայնով, տխուր երգեր երգել: Դա հանգստացրուց շատերուն: Աղմուկը դադարեց, ոմանք մնացին աշակերտներու քով, իսկ մենք բարձրացանք վերի մասը՝ շրջակայքը հսկելու:

Պարզ գիշեր էր: Երկինքը տեղ տեղ միայն ամպած: Լուսինը կը լուսաւորէր ամբողջ շրջակայքը: Քիչ հեռւէն կը բարձրանան հրդեհած տներու բոցերը: Հրացանների ձայները դեռ չեն ընդհատուեր: 'Նոյն պահուն, նոյն լուսինը կը լուսաւորէ ուրիշ երկիրներ, կը մտածէինք մենք, ուրիշ երկիրներ, ուր նա բերկրութիւն կը պատճառի, ուր խաղաղ, հանգիստ, անվտանգ կը քալեն, կը խօսեն, կը խնդան, կը զւարճանան, չկասկածելով բնաւ, որ աշխարհիս մի այլ անկիւնում այդ պայծառ լուսոյ շնորհիւ կը շարունակեն կոտորել, խողիտղել, պրել, թալանել, բռնաբարել... և ուր անպաշտպան զոհերը օդը կը լեցնեն վայնասունով, ազիոզորմ աղաղակներով ու յուսահատական ճիչերով:

Առաւօտայ դէմ ամեն ինչ խաղաղեց, կը լսէր միայն շներու ձիգ ունոցը: Բայց լոյսը բացւելուն պէս նորէն լուեցան հրացաններու ձայներ: Արդեօք ի՞նչ է պատահել, ո՞վ է սպանւել, ո՞վ է կենդանի, ահա մեր ամբողջ գիշերայ մտածմունքը:

Առաւօտեան եկան զօրքերը հարիւրապետի հրամանատարութեամբ, յայտնեցին, որ ապահովութիւն կը տիրէ այժմ, խորհուրդ տւին, որ «թէսլիմ լինենք» (այսինքն, անձնատուր), պատրաստականութիւն յայտնեցին՝ բոլոր ինսաղ սէլամաթ տուն հասցնել: Մենք ըսկզբում չհաւատացինք և չուզեցինք «անձնատուր» լի-

նել. միայն քանի մը պարսիկներու ներկայութիւնը հաւատ ներշնչեց և մենք դուրս ելանք: Իսկ թէ ինչ իմացանք դուրս գալուց յետոյ, դրա մասին ձեզ գրած են:

Կ Ո Տ Ո Ր Ա Ծ Ն Ե Ր

Կ Ա Ր Ի Ն Ի Ց

Թւէս 4 օր առաջ, Հոկտեմբերի 30 (ն. ս.) չորեքշաբթի կէս օրէն ժամ 7-ին սկսեալ, յանկարծ առանց պատճառի թուրքերն յարձակեցան հայոց վրայ և ըսկսեցին շուկաներու մէջ կողոպտել, զարնել, կոտորել, աւերել, տանել և մորթել. սոսկալի էր տեսարանը. ամեն ոք կը փախչէր, ամեն ոք սոսկման մէջ էր: Գրեթէ բոլոր խանութները կողոպտեցին՝ քիչ բացառութեամբ: Մինչև հիմա գերեզմանի մէջ դրւածներու թիւը 520-ի կը հասնի և դեռ շատեր կորուած են և երբէք չեն գիտցիր ալ: Անթիւ վերաւորւածներ կան: Անկէ շարունակեցին տներու վրայ, յոյներն զատելով, ինչպէս նաև անոնց խանութները, կոտորեցին դռները, կողոպտեցին և թալլեցին գրեթէ բոլոր հայ տունները, սպանեցին բոլոր կրակ բացողները:

Ախ, ի՞նչ վիճակ է մեր վիճակը. 4 օր է, որ մեր շէնքը լի է ապաստանողներով. հարիւրներով դիմեցին մեզ և մենք մեր շէնքին դռներն բացինք անոնց՝ զի մեր տեղը ապահով էր. այսօր ոմանք մեկնեցան: Գրիչ չէ կարող և չկրնար նկարագրել:

Դէպքէն 10 րոպէ առաջ ես շուկան էի՝ ամենէն վտանգաւոր տեղը... տունը հասնելուս պէս սկսաւ խռովութիւնը: Տներն կողոպտելէ վերջ այրեցին և մոխիրի կոյտ ըրին շատ մը տներ, իբր պատիժ ներսէն զէնք պարպողներուն: Բոլոր այս կողոպուտը և կոտորածը եղաւ զօրքին օգնութեամբը: Հարուստներէն շատերը կորսնցուցին իրենց տները, խանութները և անձերը. շատերը թէ ապրանքնին և թէ կեանքերնին վրայ տւին. մնացածներու ալ միայն տներն կողոպուեցան:

Ախ, եթէ հոս այսպէս է, ապա Բաղէշ ինչե՞ր եղեր են, հիմա ինչե՞ր գործւած կան հոն: Այսօր ես անձամբ գացի հայոց փերեզմանատուն և աչքերովս տեսայ այն թշուառ զոհերը, որուն վիզը, որուն թևը, որուն ականջը կտրած էր. շատերն սպանելէն ետքը սաստիկ ալ չարջարբեր են: Բազումք անձանաչելի էին դարձած ստացած վէրքերուն պատճառաւ: 2 քահանայ, 4 տղայ, 1 երեխայ, 5 կին և 1 աղջիկ, ես աչքովս տեսայ: Ով որ չէ տեսեր, չգիտեր՝ թէ ի՞նչ է անգթութիւն: Տեղիս հայութիւնը մեռաւ. ապրանք չմնաց, շատերն հարուստ էին առաւօտ և երեկոյեան մուրացիկ եղան:

Տ Ի Վ Ի Ի Կ

Այսպէս, որ մըն ալ հեռագիր մը եկաւ, որ կաւե-տէր՝ թէ բարենորոգումները ընդունւած են: Մենք, որ քսան օրէ ի վեր շարունակ անտանելի տառապանքներու և հալածանքի մէջ կը կողկողէինք, ո՛չ թէ մեր ցաւե-րուն բալասան մը եղաւ այդ աւետիսը, այլ ընդհակա-ռակը խորին վիշտ մը մեր վարչութեան դէմ, որ սը-նոտի լուրերով կը հեգնէր մեր դառն ճակատագիրը: Բարենորոգում ըսելով ի՞նչ կը հասկնայ արդեօք մեր կառավարութիւնը, յափշտակութիւն, սպանութիւն, բռն-նաբարութիւն: Եթէ ադոնք են, մենք գոհ ենք մեր պաշ-տելի սուլթանէն, որ այնքան հիանալի կերպով գիտէ հրէշային դերեր կատարել:

Տիվրիկի և իր շրջակայ 10 հայ գիւղերուն վիճակը նկարագրելու համար սիրտ պէտք է, ուստի կը բաւակա-նանանք երկու խօսքով: — Քրդերը առաջին յարձա-կումով վերցուցին այդ գիւղերէն 4500 ոչխար, 200 ջորի, 500 էջ և կով: Երկրորդ յարձակումով՝ սպանե-ցին 20 կտրիճ երիտասարդներ և 100-էն աւելի ալ վիրաւորեցին. իսկ գիւղերը ամբողջ պաշարւած են: Զի-մառայ պատահան գիւղը, Բինկեայ, Վասմայ, որոնք քիչ շատ պատառ մը հաց ունէին, այսօր ամենաչնչին առար-կային դէմ կը դողան, ջուրի գաւաթ մը անգամ չու-նին. հաց և զգեստ կաղաղակեն, զի ցուրտը և անօ-թութիւնը սկսած են արդէն իրենց նախճիրները գոր-ծել: Եկեղեցիները սրբապղծւած և ոտնակոխ եղած է ամեն բան: Ի զոր կուսակալին թախանձանքներ, բո-ղոքներ կը տեղանք, նա չուզեր լսել մեր ձայնին. մի-այն ձեւակերպութեան համար 50 զինուոր ուղարկեց. ա-նոնք ալ տեղափոխման համար մեծամեծ դժարու-թեանց կը հանդիպին: Հեռագրեցինք նաև Պոլիս: Վու-սակալը նեղացած մեր այս ձեռնարկութեան վրայ և աւելի ծանր պատասխանատուութեան տակ չիմնալու համար իմացուց մեր կողմի թուրք երեւելիներուն, որ-պէս զի ապահովութեան հոգ տանին. ասոնք ալ 40 քաղաքապահ զինուոր հանեցին, որոնք արշաւանքները կասեցնելու յաւակնութիւնը ունին...

Վուսակալը և տեղական կառավարութիւնը կուզեն հաւատացնել՝ թէ ներկայ խռովութեանց պատճառը հայերն են, և կը համարձակին իսկ ըսել՝ թէ ասպա-տակները քրդու զգեստով հայեր են: Մեր առաջնոր-դը բացարձակապէս հերքեց այդ զօպարսութիւնը և մի առ մի հաստատեց՝ թէ աւազակները քրդեր են, որոնցմէ շատերը ծանօթ են արդէն և որոնք կը յայ-տարարեն՝ թէ կառավարութիւնը իրենց լիապէս հրա-ման տւած է ուղածնին գործելու և եթէ երբէք հա-յոց կողմէ ո և է պզտիկ ընդդիմութիւն ըլլայ, արտօ-նեալ են մինչև իսկ բնաջինջ ընել զանոնք:

Որո՞ւ դիմենք, որո՞ւ աղաչենք. մեր վարչութեան, ա-ռաջնորդին բոլոր դիմումները ու աղերսները անզօր կը մնան: Այժմ Տիվրիկի 500 տուն հայ բնակիչներս ա-

մեն բանէ ձեռնթափ՝ քաշւած ու պաշտպանողական դիրք մը բռնած ենք՝ սարսափով սպասելով այն օր-հասական ահաւոր վայրկենին, ուր մեր անբախտ կեան-քի գոյութիւնը պիտի վճուի:

Բ Ա Չ Ա Ր

Բազար գիւղը շատ նեղ վիճակի մէջ կը գտնուի. Վիւրլէ գիւղէն 20 հայ բանտարկած են և 30-ն ալ կը փնտոււին. այն կողմերը զօրք զըրկւած է հոսկէ և գիւ-ղերը պաշարւած են. զէնք փնտուելու պատրւակով կի-ներուն սնդուկները կը բանան և ինչ որ կայ մէջը կառ-նեն. ամեն կողմ սարսափ: Հոս տեղի բէտիֆները զէն-քի կոչեցան. գիւղերէն եկող չկայ. չենք գիտեր ինչեր կը պատահին. Բազար գիւղէն մարդ չեն ձգեր, որ Պո-լիս երթայ: Մուրատ-Չայ ևս սարսափի մէջ է. հայերը զինւած գիշեր ցորեկ կը հսկեն ու չեն թողուր, որ թուրք մտնէ գիւղը: Հոս նուսուհ փաշայի բաղնիքին թուրք թէլլաքները կաշխատին եղեր հայ թելլաք մը բաղնի-քին հնոցը նետել, բայց հայուն աղաղակները թուրք մը լսելով՝ կը հասնի ու կազատէ խեղճը:

Շ Ա Պ Ի Ն - Գ Ա Ր Ա Հ Ի Ս Ա Ր

I

Շապին-Գարահիսարի կառավարիչ Մուստաֆա պէյի գործած խժգժութեանց մանրամասնութիւնքը թւել ան-կարելի է. ինչ որ գործւած է քաղաքին կամ գիւղօ-րէից մէջ՝ ամենքը նորա գազանական հրամանաւ է: Մասնաւոր գաղափար մը կազմելու համար այս տեղաց վիճակին վրայ՝ բաւական է նկատողութեան առնուլ սա ճշմարիտ եղելութիւնը: Շապին-Գարահիսարի հա-րուստներէն Պարոն Վարդեան Յովհաննէս՝ գիւղացիներու հետ առևտրական հաշի մը համար հակառակե-լով, այս վերջիններէն մատնւած է իբր յեղափոխա-կան և բանտարկւած: Պ. Վարդեանի փեսան հեռագիր մը պատրաստած է պատրիարքարանին ուղղէալ. հեռա-գրապետը հակառակ իւր պարտականութեան, միւթէ-սարիֆին հրամանաւ՝ ինչպէս ամեն ժամանակ, նոյնպէս և այս անգամ, հեռագրին բնագիրը Մուստաֆա պէ-յին կուտայ. սա կոչելով ստորագրութեան տէրը՝ կը հարցնէ անոր հեռագրին առ ուր ուղղեալ ըլլալը: Նա կը պատասխանէ՝ թէ ի պատրիարքարան: Մուստաֆա պէյ բարկացած կը պատասխանէ. «Փաթրիք հա՞նկը ի՞նչ օլաճագ քի պէնիմ՝ իշիմէ գարըշա պիլսին» (պատրի-արքը որ շունը պիտի ըլլայ, որ իմ գործիս խառնելու կարող ըլլայ) և թուղթը պատռելով, մարդն ալ կը վռնտէ, ըսելով՝ «Սօն նէֆէսիմէ գատար չալըշաճաղըմ՝ միլէթինիզի մահֆ իթմէկէ» (մինչև վերջին շունչս պի-տի աշխատիմ՝ ազգերնիդ ոչնչացնելու):

Մուստաֆա պէյ երբ գլուխը կը տաքցունէ տեղոյն բարկ օղիով՝ ալ ինչ շարութիւն ըսես չի խորհիր խեղճ հայոց գլխուն: Անգամ մըն գինով վիճակի մէջ տւած հրամանաւ՝ վեց հատ կտրիճ հայ բանտարկելոց չարաչար սպանած են. սոյնանման դէպքեր միշտ անպակաս են և այս գազան դեռ անպատիժ մնացած է: Կը յուսանք, թէ օր մը աս ալ կիյնայ...

Մուստաֆա պէյ, որ առաջ Մարաշի կառավարիչն էր, իւր հայատեցութեան վրայ աւելցուցած է կրկին մնա մը ալ՝ մարաշցի հայոց իւր մօրուքին... քսած ըլլալուն համար: Անտի Գարահիսար գալով, կաշխատի գիշեր ցերեկ իւր միակ իղձովն եղով՝ հարստահարութիւնք, տանջանք, բանտ և այլն ի գործ դնել, միայն և միայն խեղճ, անզէն հայոց վրայ: Գիշերները արբեցած կառավարութեան պաշտօնատուներ կիջնէ, միայնակ նստած սենեկին մէջ խեղճ հայ բանտարկեալ մը կը կանչէ վեր, ոստիկաններու կը հրամայէ. բոլոր ուժովն հարւածել խեղճ՝ որտեղաց որ հանդիպի, ինքն ալ երբեմն կատղած վեր կը ցատկէ տեղէն՝ սուկալի հայհոյանօք լեցած բերանը և կը յարձակի անոնց վրայ: Բանտարկեալներու միայն ակունները կը կոտորին գաւազանի հարւածներու տակ, միոյն բեխի կէսը կը կորսի երկաթահիւս խարազանի հարւածով: Մուստաֆա պէյ բացարձակապէս ըսած է՝ թէ «անունըս մարդկութեան տոմարէն թող ջնջելի, եթէ այս քաղաքին մէջ կոտորած մի չի տւած՝ մեկնիմ աստի»:

II

Շապին-Գարահիսարի շրջակայ գիւղերը բոլորովին թշուառութեանց և կոտորածի դաշտ են դարձած: Արօրակայ դաշտին վրայ գտնուող շատ մը գիւղեր, մանաւանդ Աղջաւիս, Ապանա, Վարի և Վերի Ածպտերներ, Ալամոնիկ և Սէվինտիկ գիւղերը՝ յարձակումներ կրելով կերճանիսի և գլխաւորաբար Ալըշան պէկի (քիւրդ) հրամանատարութեան տակ գտնուող վայրերն քիւրդ աւազակներէ, գրեթէ բոլորովին աւերակ դարձած են: Ցանց կահ կարասիք, նոր հունձքէ դոյացած ցորեն, գարի և այլն, առանց հատ մը իսկ թողլու՝ հետերնին տարած են, յափշտակած են. նաև ամեն կարգի անասուններ անխտիր: Այս աղջիկներու և կանանց պատուոյ բռնաբարութիւններ հաշիւ չունեն: Մարդկանց կորուստ առ այժմ չկայ այդ գիւղերը, բայց քաղաքը ամենաթշուառ վիճակ ունի: Թուրք մոլեռանդ գազաններու յարձակումէն ազատուելու համար, ժողովրդեան մի մասը կը յաջողի երկու եկեղեցիներ և երկու քար ու կիր պանդոկները ապաստանելի իսկ անոնք, որ դուրսը մնացած են, ամբողջովին ջարդուած են: Քաղաքին մօտ գտնուող՝ Չրտըխի, Անեղըին և Պուսէյիտ գիւղերը մեծ կոտորածներ կան, իսկ թշուառ Թամզարան բոլորովին ջարդուած է:

II, Կ Ն

Մեր միւլթէզիմ ծանօթ ապուշը իւր հերոսական ընթացքը ի գործ դնել փորձեց նաև մեր գիւղի վրայ,

սակայն չի կրցաւ յաջողիլ միայն ժողովրդեան յուզումն շատացաւ, եկեղեցին ալ փակեցին:

Տուրքերու գանձման մասին շատ ստիպումներ եղան. ասոր դէմ մեր ըսածներն առանց մտիկ ընելու, իբրև ըմբոստ, կը ձանձնան: Ասոնք բաւական չէին, Տէրսիմի քիւրդերուն հո՞ թագմութեամբ մեր շրջականերն աւերելն էլ վրայ եկան: Քէմախի գիւղերէն սկսեալ մինչև Հանովայ, Արմտանները և Լիճքը հասած և ամբողջ տաւար ու արջառներն տարած են. այժմ կը սպառնան մեր գիւղին ալ: Ժողովուրդը ահ ու սարսափի մէջ, գիշեր ցերեկ կը հսկէ գիւղին շրջականերն:

Ժողովուրդը անզէն, կարօտ է ամէն կերպ աջակցութեան. վիճակնիս անստոյգ է:

Բ Ի Ն Կ Ե Ա Ն

Մեր գեղը հոկտեմբերի 8-ին յարձակում մը կրեց Մերձալէ կոչւած կամաւորներու և զրացի թիւրք գիւղերու ժողովրդեան կողմէ: Յարձակողներու թիւը կը հասնէր երեք հարիւրի, որոնց մէկ մասը ջրարբիները, եղած հոտերը քշեցին տարին, իսկ միւս մասը գիւղին դիմացի քարերը բռնած՝ 5 ժամ շարունակ գնդակ տեղաց գիւղին վրայ: Գիւղս գտնուած խարաչորցի գործաւորներէն մին մեռաւ և քանի մը հոգիներ ալ վերաւորուեցան թշնամիին գնդակներէն:

Այս յարձակման մէջ հոտերնիս տուժեկէն զատ, հիմայ կսպասենք աւելի մեծ յարձակման մը: Այլ ևս մեզի համար հանգիստ և անդորրութիւն չկայ: Սեբաստիա կուսակալին դիմեցինք, տեղեկագրեցինք Ահնայ վարչութեան ալ:

Եթէ անմիջական օգնութիւն չի լինի, քանի մը օրէն պիտի հասնին մեր ունեցած դոյզն վառօղն ու քանի մը գնդակները և թշնամին ներս մտնելով, պիտի աւերէ նաև Բինկեանը, ինչպէս աւերեց քանի մը օրւան մէջ Կասմա, Չղմարա, Լիճք, Հասանօվա և Արմտան գիւղերը: Բինկեանէն առաջ մեր գիւղը արդէն աւերեցին: Ես վարվատէն ժողովրդեան մէկ մասի հետ այժմ Բինկեա ապաստանած լինելով, կը փութամ գրել սոյն համառօտ տեղեկութիւնը:

Վ Ա Ն Ի Յ

Կուից յետոյ Աշարէ և Բօղաղ-քիասանը աւերած են, իսկ գիւղացիները մի շէյխից քշուելով՝ Աղթամարի վանքն են լցած: Կաթողիկոսը քաղաքումն է: Ալճալի և Արճէշի բնակիչները վանի նաւահանգիստ՝ Աւանց գիւղն են լցած, Էմին փաշայ Համիդիէ քիւրդ բէկից վախեցնալով: Գաւառի վանեցի բոլոր խանութպանները իրանց խանութները թողել փախել են: Օր չի լինում, որ սպանութեան և կողոպուտի լուր չը լսուի: Մօտիկ մի ջարդի մեծ երկիւղը կայ: Մէկ հրացանը 10 լիրա կը ծախուի:

Մ Ո Կ Ս Ի Յ

Այսօր, ուրբաթ, Հոկտեմբերի 5-ին, առաւօտ ժամը 3-ին, տեղւոյս գայմապաժի մարդիք, ոստիկաններով և Գասապայի բրդերով միաբանեցան և յարձակեցան հայոց վրայ: Պատրաստ եղող հայեր քարով փայտով յետ մղեցին թշնամիներին: Պիտայաթի անդամ Յօսէէ Յարութիւնեան գլխուն վրայ այնպիսի ծանր վէրքեր ստացաւ, որ մօտ է մեռնելու: Շատ չանցած 500-է աւելի քիւրդեր հաւաքեցան և ուղեցին Սասուն դարձնել Մոկ: Հայեր փխտան սուներ և դռներ գոցեցին: Կոտորածի ընդհանուր սարսափ կը տիրէ: Կանայք, մանկունք դռները գոցած, կը ողբան աղիողորմ: Այս դրութեան մէջ մինչև երբ պիտի մնանք: Եթէ դուրսէն օգնութեան չը հասնեն, ամենս պիտի ջարդուինք:

Ն Ա Մ Ա Կ Պ Ո Լ Ս Ի Յ

Եւրոպական թերթերը մեծ աղմուկով և սխալմաններով հուշակեցին թէ սուլթանը վերջապէս ընդունեցաւ Հայաստանի Բարենորոգմանց ծրագիրը: Պետութիւնները կարծեցին, թէ անով ամեն ինչ կարգադրեցաւ... սակայն չարաչար խաբւեցան, զի թուրք կառավարութիւնը պարզապէս անոնց քթին խնայեց... և ինքը, անոնց ձեռք այդ խաղաղքը տալով, ժամանակ չահեցաւ ջարդելու հայ ժողովուրդը, բոլորովին բնաջինջ ընելու համար հայ տարրը իւր պետութեան հողերէն: Պէտք է խոստովանել, թէ կամ Եւրոպական պետութիւնները իրենց բարձր դիւանագիտութեամբ խաբւեցան աղէտ թուրք կառավարութենէն, որ իրենց տկար ըլլալը կը յայտնէ, և կամ թէ գիտնալով՝ մեղանչեցին և աչք գոցեցին, որ թուրքը ազատ համարձակ իւր վայրագութիւնները կատարէ: Ասով Եւրոպական այդ քաղաքակիրթ, քրիստոնէից պաշտպան, մարգասէր և այլն տիազոսներով ինքզինքնին դուստող պետութիւնները, աւելի վայրագ, աւելի ոճրագործ և աւելի գազան գրտնւած են, քան թէ թուրք բարբարոս կառավարութիւնը:

Մեր այս ըսածը ապացուցանելու պէտք չկայ. լեւրինք և քարինք ազաղակեցին: Այսօր ամբողջ Հայաստան արեան մէջ կաղաղակի ի շնորհս Եւրոպական բարեգութ կառավարութեանց... ամեն կողմ աւարառութիւն, աւերում, բռնաբարում, բանտարկութիւն և ջարդայն, ջարդ և սոսկալի ջարդ, ո՛չ թէ վեհանաձեռութեամբ, այլ վատութեամբ յանկարծակի յարձակելով անգէն հայ ժողովուրդեան վրայ կամ առաջուց խլելով ունեցած գէնքերը: Ամեն օր մի նոր քաղաքի կոտորածի լուրը կը հասնի մեզ. — ահա՛ ծրագիրը և անոր գործադրութիւնը...

Պատրիարք սրբազանը իւր այնքան արիութեամբ հան-

դերձ, շարած կը մնայ գլխիկոր գաւառներէ տեղացած հատորաւոր նամակաց կոյտերուն մէջ, որոնք ուրախանիթ որ և է լուր չեն պարունակեր, այլ թափւած արիւններու հաշիւն և օրհասականներու վերջին ճիշիւրը: Ծրագրի ստորագրելէն ետք առաջին անգամ պաշտօնական ջարդը սկսաւ Տրապիզոնէն, յետոյ Աքսար, Բաղէշ, Մուշ, Պայպութ, Կարին, Աան, Տիվրիկ և այլն: Երբ միայն այս այս քաղաքաց անունները կը յիշեմք պէտք է գիտնալ, որ ամենքն ալ իրենց շրջակայ հայաբնակ գիւղերով միատեղ կողոպտուած, այրւած, քանդուած, բնակիչները սրէ անցւած և շատերն ալ բնաջինջ եղած են. ասոնց մանրամասնութիւնները հետըզհետէ պիտի ստանանք անշուշտ: Գեռ երեկ լուր ստացանք՝ թէ Տիգրանակերտի հայ ժողովուրդը հրոյ և սրոյ ճարակ եղեր է. իսկ Մարաշէ և Զէյթունէ հասած այլ ընդ այլոց լուրերը չեն կրնար գուշակել տալ մեզ դէպքերու իրական ճշտութիւնը. ամեն պարագայի մէջ սա ճիշտ է թէ պաշտօնական հրաման գացած է՝ թնդանօթով բնաջինջ ընել բոլոր այն կողմի հայերը: Գաւառներէն լուր ստանալ անկարելի դարձած է, հեռագրներու պատասխան չկայ, մինչև անգամ Ամերիկայի դեսպանատան Բաղէշի միսիօններու տւած հեռագիրը մէկ շաբաթ անպատասխանի մնացած է:

Այս պահուս Տիվրիկէ կստանանք հետեւեալ տեղեկութիւնները. —

Հոկտեմբեր 20-ին (ն. տ.), կիւրակի օր 400 հոգիէ բաղկացեալ քրդաց հրոսակախումբ մը, իրենց պետ ունենալով Միհր-Ալի հուշակաւոր աւազակապետն, որ իւր քաջագործութեանց համար Համիդիէ անիծեալ հեծկազմըին մէջ ընդունուած է, երկու մասի բաժնուած կը յարձակի մին Եփրատի ափունքը գտնուած Բինկէայ գիւղին և միւսը անկէ մէկ ու կէս ժամ հեռու Զիմարայ գիւղին վրայ: Բինկացիք իրենց գիւղին բնական դիրքի շնորհիւ կրցան դիմադրել մէկ քանի վիրաւոր և մէկ զո՛հ տալով: Իսկ Զիմարայ գիւղը ամբողջապէս աւարառութեան կը մատնուի, դւարները և արջառները կը տանին. յիսունի չափ մեռեալ և բազում վիրաւորեալներ: Նոյն հրոսակաւոր կսպանայ այս անգամ 800 հոգւով յարձակիլ Բինկէայի վրայ՝ իւր պարտութեան վրէժը լուծելու: Այս այն խումբն է, որ 1-2 շաբաթ առաջ Հասան-Օվայի և Արմուտի գիւղերուն վրայ յարձակած ու կողոպտած է ամեն բան: Բինկացիք գիմում ըրած են Տիվրիկի պաշտօնութեան, բայց անօգուտ. պաշտօնութիւնը մէկ պարտականութիւն ունի, այն է դէպքերը պատահելէն վերջը հոն մէկ քանի զօրք զոհել հասկանալու համար՝ թէ իւր տւած հրահանգները անթերի գործադրուած են: Նոյն հրոսակաւոր ուրիշ ջոկատներ Տիվրիկի արեւմտեան կողմը գիւղերու շուրջը կը պտտին. յաջողած են Ակնայ երեւելիներէն Գասապեան Աղեքսանդրի երկու որդիքն և իրենց քեռայրը քաղաքէն յափշտակելով՝ լեռը տանել կառավարութեան ներկայութեանը: Առեւանգեալ երեք անձերու համար 300 ոսկի փրկանք կը պահանջեն, զոր յետոյ պիտի բաժնին կառավարութեան պաշտօնէից հետ: Զենք գիտեր՝ թէ ազատած են, թէ ոչ:

Յարձակող քիւրդերը մեծ մասամբ կը կրէին Մարթինի հրացաններ կառավարութեան կողմանէ բաշխուած: Հայը ոչ զարնելէ կը վախնայ, ոչ զարնելէ, գիտեն ինքզինքը պաշտպանելու եղանակը, սակայն ի՞նչ ընէ, երբ զէնք չունի և ունեցածն ալ առաջուց ձեռքէն առնուած է: Պոլսոյ զէնք ծախող վաճառատանց առջև ուտիկաններ կսպասեն արգելելու համար հայերուն, որ զէնք չը գնեն, իսկ մահաբերականները ազատ են: Ծրագրի ընդունելութեան առթիւ գեռ նոր Պոլսոյ լրագրաց մէջ պաշտօնապէս հրատարակեցաւ թէ քիւրդ հեծելազօրաց զէնքերը պիտի առնւին և միւս քիւրդերն ալ չպիտի կրնան զէնք կրել, սակայն մայրաքաղաքիս մէջ լրագիրը կարգացած միջոցնիս իսկ կը տեսնենք ետքերն են գացող քիւրդեր, որք մէկ մէկ շէշխանէ ուսերնին զարկած՝ շուկայի մէջ ազատ յամարձակ կը պտտին, մինչդեռ հայը մեծ զմելի մը անգամ գործածելու ազատութիւն չունի:

Ալ բոլորովին հաստատուած է, որ կառավարութիւնը ինքը կազմակերպած է պատահած և պատահելիք արիւնահեղութիւնները: Ամեն քաղաքաց մէջ տաճիկ ժողովուրդը կառավարութեան դրոմամբը զէնքի դիմած է հայերուն դէմ: Ցաւալին այն է, որ կոտորածէն վերջը ողջ մնացող հայերը կը բանտարկէ. այս ալ նպատակաւոր է, առաջին՝ իր վայրագութիւնը կատարեալ ընելու և կոտորածէն ազատողներն ալ բանտերու մէջ տանջելու համար. երկրորդ՝ Եւրոպային հասկցնելու համար, որ ինչպէս իր թուրք զեպանները հրատարակեցին անամթաբար Եւրոպայի թերթերուն մէջ, թէ տեղի ունեցած դէպքերուն բուն պատճառը հայերն եղած են, բնականաբար ողջ մնացող հայերը տանջանաց վախէն չպիտի կրնան ճշմարտութիւնը խոստովանել՝ թէ իրենք անմեղ են և նախայարձակը թուրքերը եղած են և այլն:

Գաւառներու մէջ հոսած այս անմեղ արիւններու հանդէպ «կայսերական բարեխնամ» կոչուած կառավարութիւնը ամեն օր բռնի Պոլսոյ թերթերուն մէջ հրատարակել կուտայ խայտառակ ստախոսութեամբ՝ թէ Անատոլի նահանգաց մէջ, շնորհիւ վեհափառ կայսեր, անդորրութիւն և ապահովութիւն կը տիրէ, և չամբջնար իսկ արեան հեղեղներու մէջ ծփացող վիլայէթներու աննունները մի առ մի թւել տալու: Թուրք կառավարութեան այս ամեն մեքենայութիւնները յաջողութեամբ կը պսակեն և դեռ պիտի յաջողեն այնքան ատեն, որ մեծ պետութիւնները խուլ և անզգայ գտնուին, և կամ թէ մինչև որ հայերը կորսնցնելով ամեն յոյսեր, դիմեն իրենց վերջին և միակ միջոցին, այն է ընդհանուր յեղափոխութեան: Այլ ևս ասկէ ուրիշ միջոց չէ՝ մնացած հայուն համար:

* * *

Այս պահուս համառօտ նամակ մի ստացայ Մուշէն, որ կը տեղեկացնէ հետեւեալն.—

Կառավարութիւնը յայտ յանդիման քրիստոնէից զէնք բաշխած է տեղւոյն տաճիկներուն, որպէս զի կազմ և պատրաստ գտնուին յարձակման հրամանին: Նաև Իւ-

լէմա Հաճի-Քայիպը դրկուած է Մշոյ դաշտը և Սասունի լեռները, հոն գտնուող քիւրդերուն զէնք բաժնելու և զրգուելու համար զանոնք, որ անինայ ջարդեն հայերը, մեծ և փոքր անխտիր, երբ բարձրագոյն հրամանը գայ: Այս բանը իմանալով Սասունի սովեալներուն ուտեստ բաշխող միսիօնարները տեղական կառավարութեանէն զօրք պահանջած են, որ իրենց ընկերանան պաշտպանելու համար կատարած քրդերուն դէմ. զի այս վերջինները շատ պէշ աչքով կը նային ամերիկացի միսիօնարաց վրայ, և միայն ակուանին կրճտելով կը բաւականանան, որովհետև խստիւ հրաման եղած է, որ չըլլայ թէ անոնց մէկուն վնաս մը հասցնեն, գիտեն թէ հետեւութիւնը շատ ծանր կըլլայ: Փորձով տեսնեցաւ, որ անցեալ տարի Բանկալթի սխալմամբ մեռած ամերիկացի մը, որ թիւնէլի տնօրէն էր, 50,000 ոսկի արժեց կառավարութեան. մինչդեռ 50,000 հայերու կորուստը մէկ դանկ չարժէր՝ ոչ տաճկին, ոչ ալ «հաւասարութիւն և արդարութիւն» քարոզող եւրոպացւոյն:

ՆՆԻՐԱՏԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՑՈՒՑԱՆԸ

Արամից 200 ռուբ., Մի խումբ Թ. ք.-ի կանանց ձեռքով հաւաքած 530 ռ., Իբիսից բժ. Ա.-ից 118 ռ., Կալխիդայից 85 ռ., Կալխիդայից 105 ռ., Ն. Կ.-ից 25 ռ.:
Նիզակ քաղաքի Կեդր. սնտուկի մէջ ստացուեցան.
Զ. Գ 5 օսմ. ոսկի, Զեփիւռ 10 օսմ. ոսկի, Գղ. 5 ոսկի:

Արշակաւան քաղաքի Կեդր. սնդ. մէջ ստացուած են.
Նապալապ 35 օսմ. ոսկի, 5 ոսկի թղթադ., Յովհաննէսեան խմբ. 80 դհ., Կարոյեան խմբ. 60 դհ., Կացին և Նիզակ 80 դհ., Կայծակ խմբ. 120 դհ., Մամիկոնեան Բ. 30 դհ., Լախտ 45 դհ., Զեփիւռ 12,5 դհ., Տալ-Լորիկ խմբ. 20 դհ., Ռաֆֆի խմբ. 60 դհ., Անգլ խմբ. 60 դհ., Ծմակ խմբ. 90 դհ.,

Սալմաստից.—Ս. Շ. 100 ղուան, Ուղտապան Նիկ. 50 ղուան, ՈՖն 150 ղուան, Վ. Ավ. 50 ղու., Մահտեսի Օ. Մ. Գ. 40 ղու., Գ. Մ. Գ. 10 ղու., Տիկ. Սուլթան 50 ղու., Տիկ. Խանում 40 ղու., Տիկ. Ս. Շ. 50 ղու., Մահտ. Մ. Գ. 20 ղու., Ռ. Մ. Ա. 10 ղու., Գ. Բ. 15 ղու., Ս. 2. 10 ղու., Վ. Լ. 30 ղու., Անյայտ 6 ղու., Գ. Ի. 2 ղու., Դ. Մ. 4 ղու.:

Ամերիկայի Լոփրէնց-Մէսս քաղաքից՝ Ար. Թոր. 2 դոլլար:
Շվ. Ժ. ք. Ա. 10 ֆր.:

Դաշնակցութեան անձանօթներից խնդրում է թղթակցութեան և ներատուութեան համար դիմել:

Armène-Gaspar, poste restante, Carouge (Suisse).

L. Boole, 45, Augustus Rd. Hammersmith, W. London.

Վիեննա, Դաշնակցութեան ազատ տպարան:

Մ Ա Տ Ն Ի Զ Վ Ի Բ Ա Բ Ո Յ Ժ Թ Ի Ի Թ Ի Ի Ն Զ Ե Վ Ի

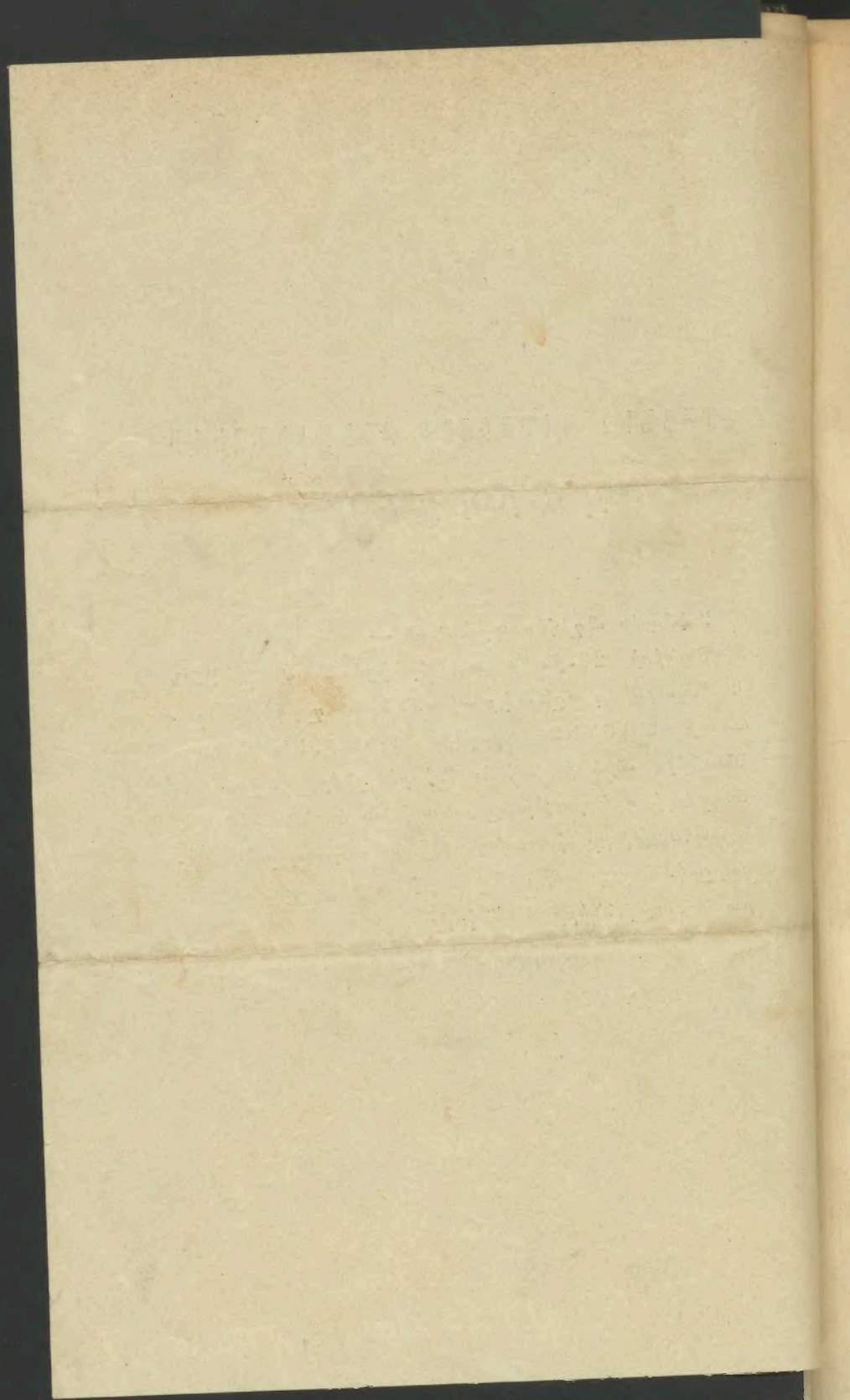
Զ Ա Ր Կ Ո Ի Մ Ն

Սօֆիայից մեզ հեռագրում են.—

Յունիսի 23-ին (ն. ա.) երեկոյեան ժամը 9-ին
Կ. Պօլսում դաշնակցականները զարկեցին նշա-
նաւոր Մ Ա Տ Ն Ի Զ վիրաբոյժ Թ Ի Ի Թ Ի Ի Ն Զ Ե Վ Ի ն:
Մատնիչը մերձ ի մահ է: Ահարեկիչները ազատ են:
Ժողովրդի ոգևորութիւնը անսահման է: Անսահման է
նոյնպէս թիւրք կռուավարութեան սարսափը: Կռու-
ավարչական շրջանների մէջ ընդհանուր յուզում: Ման-
րամասնութիւնները նամակով:

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Խմբագրութիւն «ԴՐՕՇԱԿԻ»

ՊՕԼԻՍ—ԿՕՄԻՍԷՐ ՀԱՃԻ ՏԻԳՐԱՆԻ

Ս Պ Ա Ն Ո Ի Մ Ը

Սօֆիայից մեզ հեռագրում են.—

Յունիսի 2-ին (ն. ա.) երեկոյեան ժամը 8-ին Կ. Պօլսում դաշնակցական մի ահաբեկչի ձեռքով սպանեցաւ նշանաւոր պօլիս-կօմիսէր ՀԱՃԻ ՏԻԳՐԱՆԸ: Զարնողը ազատ և ապահով է: Ընդհանուր սարսափ կառավարչական շրջաններում և մեծ ուրախութիւն ու խանդավառութիւն ժողովրդի մէջ: Մանրամասնութիւնը նամակով:

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Խմբագրութիւն «ԴՐՕՇԱԿԻ»